

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Journal of the Faculty of Divinity of Çukurova University

Cilt / Volume: 24 • Sayı / Issue: 2 • Aralık / December 2024 • 80-97

e-ISSN: 2564-6427 • DOI: cuilah.1534118

DİYANET AYLIK DERGİ'NİN DIŞLAYICILIK, KAPSAYICILIK VE ÇOĞULCULUK BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

The Evaluation of Diyanet Monthly Magazine in The Context of Exclusionism, Inclusion and Pluralism

Fatime Zehra GÜNEŞ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Şanlıurfa, Türkiye

Master Student, Harran University, Institute of Social Sciences, Department of Philosophy and Religious Sciences, Şanlıurfa, Türkiye

fzagbayram@gmail.com <https://orcid.org/0009-0007-1979-7071>

Ömer ÖZDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı, Şanlıurfa, Türkiye

Assistant Professor, Harran University, Faculty of Theology, Department of Religious Education, Şanlıurfa, Türkiye

omerozdemir@harran.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-8147-494X>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/ Received: 15.08.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 27.12.2024

Yayın Tarihi/Published: 31.12.2024

Bu çalışma, *Diyanet Aylık Dergi'nin Dışlayıcılık, Kapsayıcılık ve Çoğulculuk Açısından Değerlendirilmesi* başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Fatime Zehra Güneş-Ömer Özdemir)

Telif/Copyright: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Published by Çukurova University Faculty of Divinity, 01380, Adana, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

DİYANET AYLIK DERGİ'NİN DIŞLAYICILIK, KAPSAYICILIK VE ÇOĞULCULUK BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

The Evaluation of Diyanet Monthly Magazine in The Context of Exclusionism, Inclusion and Pluralism

Öz

Dünya genelinde, ilahi veya beşeri kökenli, birbirine benzeyen ya da birbirinden tamamen farklı birçok din bulunmaktadır. Bu çeşitlilik, tüm insanlık için ortak bir din algısı oluşturmayı zorlaştırmakta ve küreselleşen günümüz dünyasında dini çoğulculuk gibi bazı sorunlara yol açmaktadır. Dini çoğulculuk, farklı dini geleneklerin tek bir mutlak hakikati nasıl tasavvur ettiklerini inceleyen bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre, her din mutlak hakikate giden farklı bir yolu temsil eder. Bu araştırmanın amacı, din eğitiminin de çalışma alanlarından biri olan dini çoğulculuk üzerine bir inceleme yapmaktır. Bu bağlamda, Diyanet Aylık Dergisi'nin dışlayıcılık, kapsayıcılık ve çoğulculuk bakımından nasıl bir yaklaşım benimsediği ele alınmıştır. Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan durum çalışması deseni tercih edilmiş olup, veri toplama aracı olarak doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, dergilerde dışlayıcı, kapsayıcı ve çoğulcu yaklaşımların tamamına rastlanmış, ancak kapsayıcı bir tutumun ön planda olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, incelenen dergilerde "öteki"ne yönelik tutumların, güncel olaylardan etkilendiği gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Diyanet Aylık Dergi, Dini Çoğulculuk, Kapsayıcılık, Dışlayıcılık.

Abstract

Throughout the world, there are many religions, divine or human in origin, similar or completely different. This diversity makes it challenging for everyone to develop a common perception of religion. This situation leads to some problems in today's globalising world. Religious pluralism is an approach that aims to examine how different religious traditions conceive of a single absolute truth. According to this approach, each religion represents a different path to absolute truth. This study aims to examine religious pluralism, which is also one of the fields of study in religious education. In this context, the approach of Diyanet Monthly Journal in terms of exclusivism, inclusivism and pluralism is discussed. In the study, case study design, one of the qualitative research methods, was preferred, and the document analysis technique was used as a data collection tool. As a result of the research, it was found that all exclusionary, inclusive and pluralist approaches were encountered in the magazines, but an inclusive attitude was at the forefront. In addition, it was observed that current events influenced attitudes towards the "other" in the analysed magazines.

Keywords: Religious Education, Diyanet Monthly Journal, Religious Pluralism, Inclusivity, Exclusion.

GİRİŞ

Din, insanların derin bir ihtiyaç duyduğu, güçlü bir şekilde hissettiği ancak tanımlamakta zorlandığı bir olgudur. Günümüzde farklı kültürlere ve inançlara sahip bireyler, iletişim araçları aracılığıyla hızla etkileşime geçmekte ve bu durum inanç konularını daha sık tartışılan meseleler arasına taşımaktadır. İnsanların kendi inançlarına olan bağlılıkları, tüm inanç sistemleri için ortak bir nokta olup dini çoğulculuk problemini gündeme getirmektedir. Dini çoğulculuk problemi, farklı din ve inanç sistemlerinin hakikat ve kurtuluş gibi konularda birbiriyle çelişen iddialarda bulunmaları ve bu durumun nasıl aşılabileceği meselesidir. Her dinin kendi öğretilerini mutlak ve evrensel bir gerçeklik olarak kabul etmesi, söz konusu dinlerin mensupları arasında bir anlaşmada veya ortak paydada buluşmayı güçleştirmektedir. Bahsi geçen problem özellikle dinler arası diyalog, inanç özgürlüğü ve toplumsal uyum bakımından önemli bir sorun olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda Diyanet İşleri Başkanlığı gibi dini otoriteler, toplumdaki dini çoğulculuk problemini çözmede ve farklı inanç grupları arasında uyumu sağlamada önemli bir role sahiptir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ülkemizde dini otorite olarak kabul edilmesinin temelleri Osmanlı dönemine dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde dini konular şeyhülislamın başkanlık ettiği meşihat makamı tarafından yürütülmüştür. Ancak 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasının ardından dini ve hayri işleri düzene koymak amacıyla 2 Mayıs 1920'de Mecliste kabul edilen 3 sayılı Kanunla İcra Vekilleri Heyeti seçilmiştir.¹ Buna göre, İslam dini ile ilgili kurum ve kuruluşlar ile tüm vakıf teşkilatları, yeni kurulan Şeri'ye ve Evkaf Vekâleti'nin yetki alanına verilmiştir.² Cumhuriyetin ilk yıllarında, dini hayata dair görevlerini yerine getiren Şeri'ye ve Evkaf Vekâleti, 3 Mart 1924 tarihinde kaldırılmıştır. Söz konusu kurumun yerine, İslam dininin inanç ve ibadetle ilgili işlerinin yürütülmesi ve dini kurumların yönetiminden sorumlu Diyanet İşleri Başkanlığı ile vakıfların yönetimi ve işleyişini düzenlemekle görevli Vakıflar Genel Müdürlüğü kurulmuş ve her iki kurum da Başbakanlığa bağlanmıştır.³ Diyanet İşleri Başkanlığı, hâlen aynı kanun çerçevesinde Türkiye'de İslam diniyle ilgili işleri yürütmek, toplumu din konusunda bilgilendirmek ve din işlerini yönetmekle görevli tek kamu kurumudur.⁴

Diyanet İşleri Başkanlığı, görevlerini müftülükler, camiler ve Kur'an kursları aracılığıyla halka ulaştırırken yazılı ve sözlü basın yoluyla da halk ile iletişim sağlar. Yazılı, sözlü ve görsel basının kullanımı ve dolayısıyla Diyanet Aylık Dergi'nin okura ulaştırılması, Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü tarafından sağlanmaktadır. Bu daire, Derleme ve Yayın, Süreli Yayınlar ve Kütüphane şube müdürlüklerinden oluşur ve başkanlığın halkı dini konularda bilinçlendirmek için hazırladığı yazılı, sesli ve görüntülü yayın işlerinin tamamını yürütmekle görevlidir. Toplumun din konusunda aydınlatmak amacıyla hazırlanan süreli yayınlardan bazıları şunlardır: Diyanet Aylık Dergi, Diyanet Avrupa, Diyanet Aile Dergisi, Diyanet Çocuk Dergisi, Diyanet Cim ve Diyanet İlmi Dergi'dir.⁵

1950 yılından bu yana süreli yayınlar çıkaran Diyanet İşleri Başkanlığı, ilk olarak 1968 yılında on beş günde bir çıkan "Diyanet Gazetesi" ile bu alanda yayın hayatına başlamıştır. Zamanla gazete içeriğinde bazı değişiklikler yapılmış ve 1991 yılı Ocak ayından itibaren, yeni bir kararlar on beş günde bir yayımlanan "Diyanet Gazetesi", "Diyanet Aylık Dergi" adını almış ve söz konusu Dergi ayda bir yayımlanmaya başlanmıştır.⁶

Derginin okuyucu kitlesi genellikle Diyanet çalışanları, aileleri ve onların sosyal çevrelerinden oluşmaktadır. Bu durum, 2004 yılı Mart sayısında hazırlanan bir anket formu ile tespit edilmiştir. Dergi hakkındaki okuyucu görüşlerini ortaya çıkarmak ve okur önerilerini toplamak amacıyla yapılan ankete 5262 okuyucu katılmıştır. 2004 yılı Haziran sayısında okurla

¹ Şeri'ye ve Evkaf Vekaletinin Kaldırılması (Şeri'ye ve Evkaf Vekaletinin Kaldırılması), 429 (03 Mart 1924).

² Mehmet Aksoy, *Şeyhülislamıktan Bugüne* (Köln: Önel Yayınevi, 1998), 50.

³ Ali Akyıldız, "Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010).

⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun (Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun), 633 (22 Haziran 1965).

⁵ İrfan Yücel, "Diyanet", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 9/458.

⁶ Harun Özdemirci, "Yeni Yayın Dönemi", *Diyanet Aylık Dergi* 97 (1999), 4.

paylaşılan anketten yola çıkılarak edinilen bilgi şöyledir: Ankete göre, katılımcıların yaklaşık %89'u din görevlilerinden oluşurken, geri kalan %11'lik kısım memur, emekli, öğretmen, akademisyen ve ev hanımı gibi diğer meslek gruplarından oluşmaktadır.⁷ Dergi, içerikleri açısından incelendiğinde ekleriyle birlikte genç, yaşlı, kadın, çocuk farklı yaş guruplarına hitap eden bir içeriğe sahip olmasına rağmen sınırlı bir satışı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Dergi, diğer süreli yayınlar gibi kırtasiye ve kitapçılarda bulunmamakta, okurlarına abonelik sistemi veya Diyanet Yayınevleri aracılığıyla ulaştırılmaktadır.

Dergi, okurlarını temel dini konularda bilgilendirirken aynı zamanda güncel meselelere de yer vermektedir. Bu kapsamda Dergi günümüzün önemli tartışma konularından olan dini çoğulculuğa da içeriklerinde yer vermektedir. Dini çoğulculuk, neredeyse dinlerin varlığı kadar eski bir tartışma konusu olmasına karşın çoğulculuğun idrak edilmiş biçimleri itibariyle birkaç asırdır, özellikle de son çeyrek asırdır sürekli bir değişim göstermektedir. Bu değişimin temel nedenlerinden biri, yeni tarihsel olayların çoğulculuk kavramının yapısını, teolojik konumunu ve tartışıldığı sosyal ve siyasi ortamı etkilemesidir.⁸ Özellikle II. Dünya Savaşı'nın ardından Batı'da dünya dinleri hakkında artan bilgi akışı, gelişen seyahat imkânları ve göçlerin diğer din mensuplarıyla kurulan yakın ilişkileri arttırması, bu değişimi etkilemiştir.⁹

Beyza Bilgin konu ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır. *“Dünya eskiden beri aynı büyüklükte ve insanlar da eskiden beri bu dünyanın üzerinde yaşamaktadırlar. Değişen sadece yaşama biçimidir. Eskiden insanlar birbirlerinden habersiz yaşarken, şimdi birbirlerinden haberdar olarak yaşamaktalar. Ulaşım ve iletişim insanlara saklanacak ve gizlenecek bir yer bırakmamıştır. Yok etmek, sürgün etmek, temizlemek yolu ile birbirimizden kurtulmamız artık geçerli değildir. Çare de değildir; birbirimize katlanmayı öğrenmek zorundayız.”*¹⁰

Dinlerin çeşitliliği konusu, dışlayıcılık, kapsayıcılık ve çoğulculuk olmak üzere üç farklı perspektiften ele alınmıştır. Dışlayıcılık, kendi inancının tek hakikat olduğunu savunurken; kapsayıcılık, kendi inancını en doğru olarak kabul etmekle birlikte diğer inanç biçimlerinin de bazı hakikatleri barındırdığını ve bu yönlerin geliştirilmesi gerektiğini öne sürer. Ancak bu şekilde müntesiplerini mutlak hakikate ulaştırabileceğini düşünür.¹¹ Dini çoğulculuk ise kelime anlamıyla birden fazla dinin doğru, geçerli, eş değerlikte veya kabul edilebilirliğine işaret etmektedir. Kavramsal olarak dini çoğulculuğa göre, büyük dünya dinleri bizim insani algılarımızın üstünde bulunan aynı Nihâî Aşkın Varlığa ilişkin farklı cevaplardır.¹² Tüm dinler, mutlak hakikate giden farklı yolları temsil eder ve bu yolculukta biri diğerinden üstün değildir. Her din, hakikate ve kurtuluşa ulaşmada eşittir.¹³

Araştırmanın Problemi, Amacı ve Önemi

Din için herkesçe kabul gören genel bir tanım yapmak zordur, çünkü yapılan her tanım belli noktalarda eksik görünmektedir. Örneğin, bir Hristiyan için Allah inancı dinin merkezinde olmak üzere teslis anlayışı eksenli, İsa Mesih'in yaşamına ve öğretilerine dayanan bir inanç sistemidir. Diğer yandan, putperest inanç sistemlerinde her eylemin farklı bir tanrıya ait olduğu ve her tanrının kendine özgü kuralları olduğu düşünülür. İlkel toplumlarda ise ölümden sonra hayat, inanç sisteminin merkezinde iken, bazı gruplar ölümü bir son olarak kabul etmekte ahiret inancını reddetmektedir.¹⁴

⁷ Ahmet Onay, “Diyanet Aylık Dergi Anketi”, *Diyanet Aylık Dergi* 13 (2004), 62.

⁸ Mahmut Aydın, *Hristiyan, Yahudi ve Müslüman Perspektifinden Dinsel Çoğulculuk ve Mutlaklık İddiaları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005), 15.

⁹ John Hick, *İnançların Gökkuşağı*, çev. Mahmut Aydın (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 48-49.

¹⁰ Bilgin Beyza, “Mezhepler ve Dinler Arası Eğitim ve İşbirliği”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (1999), 5.

¹¹ Latif Tokat, “Dini Çoğulculuk Hangi Açıdan Mümkündür?”, *Milel ve Nihal* 4/2, Mayıs-Ağustos (2007), 50; Adnan Aslan, “Batı Perspektifinde Dini Çoğulculuk Meselesi”, *İslam Araştırmaları Dergisi* 2 (1998), 143.

¹² Hick, *İnançların Gökkuşağı*, 26.

¹³ Aslan, “Batı Perspektifinde Dini Çoğulculuk Meselesi”, 154.

¹⁴ Michael Peterson - vd, *Akıl ve İnanç*, çev. Rahim Acar (İstanbul: Küre Yayınları, 2009), 2.

Yapılmış olan pek çok din tanımı incelendiğinde, genellikle dinin tabiatüstü olanla ilişkilendirildiği görülmektedir. Ancak, dünya üzerinde Hinduizm ve Budizm gibi teist olmayan dinler de bulunmaktadır. Bu durumda, tabiatüstü ile ilişkilendirilen tüm din tanımları bu inanç sahipleri için geçerli olmayabilir. İslam inancı açısından bakıldığında, din; tevhid ekseninde, kişiyi dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştıran ilahi kanunlar bütünü olarak tanımlanabilir.¹⁵

Dinin tanımının zorluğuyla birlikte, farklı inançlara sahip insanların bir arada uyum içinde yaşamalarını sağlamak da oldukça zor görünmektedir. Zira her dinin kendine özgü bir hakikati ve mutlak kurtuluş öğretisi bulunmaktadır. Dolayısıyla insanlar, huzur ve güven içinde yaşamının yanı sıra inandıkları dinin vaatlerine erişmeyi ve mutlak kurtuluşu talep etmektedirler. Bu durum, küreselleşen dünyamızda bazı sorunları beraberinde getirmektedir. Dini çoğulculuk ise birbiriyle rekabet eden farklı dini geleneklerin tek bir mutlak hakikati anlama ve tasdik çabasını incelemektedir. Bu bağlamda, araştırmanın amacı, İslam dini geleneği çerçevesinde yayın yapan ve halkın dini bilincine/egitimine katkı sağlamayı amaçlayan Diyanet Aylık Dergi'yi dini çoğulculuk bakımından ele almaktır.

Diyanet İşleri Başkanlığı, cami ve Kur'an kurslarının yanı sıra hastaneler, hapishaneler, yetiştirme yurtları ve huzurevleri gibi çeşitli alanlarda hizmet sunmaktadır. Ayrıca yazılı ve sözlü basın aracılığıyla da halka hizmet sunmaktadır. Dolayısıyla Diyanet İşleri Başkanlığı, halka yönelik yaygın din eğitimi alanında geniş bir yelpazede faaliyet göstermektedir. Bu çalışmada, söz konusu geniş faaliyet alanına yayılan dini eğitim organizasyonunun, özellikle farklı inanç ve kültürler söz konusu olduğunda, meselelere yaklaşım biçimi ele alınacaktır. Zira Diyanet İşleri Başkanlığı hakkında yapılan araştırmalara bakıldığında çoğunlukla Diyanet'in kuruluşundan bugüne siyasi durumu, yayımladığı vaaz ve hutbelerin içeriği ve bu içeriklerin hadis ve ayetlerle değerlendirilmesi gibi konular yer aldığı görülmektedir. Dergiler bağlamında ise Diyanet Çocuk ve Diyanet Aile dergileri özellikle din eğitimi ve din sosyolojisi açısından incelenmiş, ancak Diyanet Aylık Dergi sadece din eğitimi, din sosyolojisi ve kelam alanlarında birer yüksek lisans teziyle ele alınmış ve henüz daha kapsamlı olarak incelenmemiş olduğu tespit edilmiştir.¹⁶ Dergilerde dini çoğulculuk bağlamında ise herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu nedenle Diyanet Aylık Dergi'yi dini çoğulculuk açısından ele alan bu araştırmanın önemli olduğu düşünülmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan durum çalışması deseni tercih edilmiştir. Durum çalışması deseninde amaç, ele alınan durum hakkında sonuç veya sonuçlar ortaya koymaktır. Bu desenin en temel özelliği, araştırmacının bir durum veya belirli bir zamandaki durumlar hakkında çeşitli bilgi kaynaklarından derinlemesine bilgi toplamasıdır.¹⁷ Veri toplama yöntemi olarak doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Doküman incelemesi nitel araştırmalarda doğrudan gözlem ve görüşmenin mümkün olmadığı durumlarda veya diğer yöntemlere ek olarak çalışmanın güvenilirliğini artırmak için kullanılır. Doküman incelemesi, esasen araştırmaya konu olan olgu veya olgular hakkında bilgi veren yazılı ve görsel materyallerin analizinden ibarettir.¹⁸ Bu bağlamda çalışmamızda, konuyla ilgili yazılmış makaleler, dergiler, yüksek lisans tezleri ve kitaplar başta olmak üzere ulaşılabilen tüm çalışmalar araştırılmış ve incelenmiş, ardından içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi, hacimli olan nitel materyali olarak temel tutarlılık ve anlamları belirlemeye yönelik herhangi bir nitel veriyi anlamlandırma çabasını ifade eder.¹⁹

¹⁵ Seyfettin Yazıcı, *Temel Dini Bilgiler* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 23.

¹⁶ Çelebi Hatice Kübra, *Diyanet Aylık Dergi'nin İnanç Konuları Açısından Değerlendirilmesi* (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022); Hafize Esra Kurt, *Diyanet Aylık Derginin Yetişkin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi* (Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008); Hasan Polat, *Diyanet Aylık ve Avrupa Dergilerinde Değişen Din Anlayışının Sosyolojik Analizi* (Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

¹⁷ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin, 2021), 70.

¹⁸ Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 189.

¹⁹ Michael Quinn Patton, *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*, çev. Mesut Bütün - Selçuk Beşir Demir (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2018), 453.

Araştırma, 1991 ve 2024 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan Diyanet Aylık Dergi'nin tüm sayılarını kapsamaktadır. Ancak, bu sayıların tamamının dini çoğulculuk bağlamında birebir incelenmesinin güçlüğü nedeniyle, araştırmanın çalışma grubu, elverişlilik unsurları doğrultusunda, Diyanet Aylık Dergi'nin 1999 ve 2016 yıllarında yayımlanan sayılarıyla sınırlandırılmıştır.

Araştırmanın, 1999 ve 2016 yıllarında yayımlanan sayılarla sınırlandırılmasında iki önemli nedeni vardır. İlk olarak, 1998 yılı Kasım ayında düzenlenen II. Din Şûrası ve Şûra'da alınan kararlar, konuya ilişkin önemli veriler içermektedir. Bu veriler, 1999 yılı Diyanet Aylık Dergi'de hem Şûra ile ilgili haberlerde hem de köşe yazılarında geniş yer tutmuştur. Söz konusu Şûra'yı araştırma kapsamında önemli kılan neden, Şûra'nın ana gündem maddesinin "Dinlerarası Diyalog" olmasıdır. 1999 yılı dergileri incelendiğinde Şûra'da alınan kararlar doğrultusunda ılımlı bir hava fark edilmektedir. Nitekim Şûra'yı takip eden yılda Bakanlar Kurulunun 12.02.1999 tarih ve 99/12431 sayılı kararı ile Diyanet İşleri Başkanlığı merkez teşkilatı Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı'na bağlı "Dinlerarası Diyalog Şubesi Müdürlüğü" kurulmuştur ve bu birim 1999 yılında faaliyetlerine başlamıştır.²⁰

İkinci olarak, 2016 yılında yayımlanan sayıların araştırma kapsamına alınmasının nedeni, 15 Temmuz darbe girişimidir. Zira FETÖ oluşumu, çalışmalarının bir kısmını dinlerarası diyalog ve ılımlı İslam konuları üzerinde yoğunlaştırmıştır.²¹ Cumhurbaşkanlığına bağlı bir birim olarak Diyanet İşleri Başkanlığı, resmiyette bağımsız bir kurum olsa da pratikte seçilmiş otoritenin kontrolüne açıktır. Bu nedenle, Diyanet'in diğer dinler ve din mensuplarına yönelik algısı ve diyalog eksenli teması, hükümetlerin ideoloji ve siyaset anlayışlarına bağlı olma söz konusudur. Nitekim bazı hükümetler, örneğin Avrupa Birliği'ne katılım bağlamında diyalog girişimlerini desteklerken, bazıları misyonerlik yapıldığı gerekçesiyle bu girişimlere karşı çıkabilmektedir.²² Bu sebeple, 2016 yılı Temmuz ayına kadar Diyanet Aylık Dergi içeriklerinde hoşgörü mesajlarıyla karşılaşılırken, 2016 yılı Ağustos ayı itibarıyla dergi içeriklerinde değişim gözlenmektedir. Yukarıda sözü edilen iki önemli etken göz önünde bulundurularak, araştırmada 1999 ve 2016 yıllarında yayımlanan dergiler çalışma konusu olmuştur.

Bulgular ve Yorumlar

Araştırma kapsamında, Diyanet Aylık Dergi'de yapılan incelemeler sonucunda her ayın kendi içinde bir bütünlük arz ettiği, her aya ait bir gündem maddesi seçildiği ve buna bağlı olarak diğer dinlere karşı tutum da dâhil olmak üzere tüm hususların ayın konusundan etkilendiği görülmüştür. Bu nedenle, her sayı için ayrı ayrı bir değerlendirmenin yapılması gerektiği kanaatine varılmıştır. Dergiye din eğitimi açısından bakıldığında da benzer bir durum söz konusudur; özellikle yetişkin din eğitimi konusunda katkı sunan dergi, vereceği mesajları veya ele alacağı dinsel öğretileri ayın konusuyla uyumlu olacak şekilde seçmiştir. Bu sebeple, dergileri dinsel dışlayıcılık, dinsel kapsayıcılık ve dinsel çoğulculuk açısından topluca incelemeye önce her bir dergi ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Ayın konusu ile ilgili dikkat çeken bir husus ise, seçilen konuların ülkenin sosyal ve siyasal gündeminden etkilendiğidir. Örneğin, Mevlid-i Nebi haftasına denk gelen aylarda çıkarılan sayılarda Hz. Peygamber ile ilgili konular ele alınırken, her ağustos ve mart ayı sayılarında kahramanlık ve zafer temalarının işlendiği görülmektedir. Ayrıca, yaşanan güncel olaylar, terör, bilinçli teknoloji kullanımı, bağımlılık gibi konular da Dergi'nin ana temasını oluşturan unsurlar arasındadır.

Aşağıda Diyanet Aylık Dergi'nin dışlayıcılık, kapsayıcılık ve çoğulculuk bağlamında değerlendirilmesi yapılacaktır.

²⁰ Hakan Olgun, "Diyanet'in Dinlerarası Diyalog Algısı", *Milel ve Nihal* 6/2 (Haziran 2009), 276.

²¹ Hüseyin Öztürk, "FETÖ Üzerine Bir Analiz", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15 Temmuz ve Türkiye Demokrasisi Özel Sayısı (15 Temmuz 2018), 181.

²² Olgun, "Diyanet'in Dinlerarası Diyalog Algısı", 283.

1. DİYANET AYLIK DERGİ'DE DIŞLAYICILIK

Dinlerin birbirine karşı takındıkları en kadim tavır exclusivism, yani dışlayıcılıktır. Bu görüşü savunanlara göre, yeryüzünde doğruluk, kurtarıcılık, kişiyi kemale erdirmeye ve dinin nihai amacına ulaştırma adına tek bir din vardır ve bu da kendi inandıkları dindir. Diğer dinler ise bazı hakikatler içerse bile hiç kimseyi kurtuluşa erdiremezler. Diğer tüm din ve öğretiler, yanlış veya eksiktir. Bu dinlere inananlar, ne kadar dindar, samimi, ahlaken dürüst olurlarsa olsunlar kurtuluşa eremezler. Bu nedenle dışlayıcılığı benimseyenler, diğer din ve geleneklere mensup kişilerle uzlaşmaya gerek görmezler, aksine onlarla çatışan ve kurtuluşun kendi inançlarına has bir hak olduğunu ispat etmeye çalışan bir tavır takınırlar.²³

Dışlayıcıların temel prensiplerine baktığımızda üç madde öne çıkmaktadır: Birincisi, sadece kendi inançlarının doğru ve kurtuluşa götüren tek yol olduğudur. İkincisi, inandıkları dinin peygamberi veya kurucusu ilahi öğretinin biricik kaynağıdır. Üçüncü ve son prensip ise, kendi dinleri dışındaki tüm insanların irşad edilmesi ve bu tek doğru dine davet edilmesi gerektiğidir.²⁴ Bu sebeple dışlayıcılar, diğer din mensuplarına karşı kendilerini üstün kabul ederler ve kendi dinlerini tüm insanlara kabul ettirme çabası içerisindeyler. Chris Wright'a göre, bu tutum dinlerin doğası itibarıyla hak olduğunu iddia eden her din için olası ve hatta zorunludur.²⁵

Diyamet Aylık Dergi'de yapılan çalışmada, dışlayıcı tavra yakın bulunan veriler şunlardır: Dergi'nin 1999 yılı Şubat ayı sayısının hutbeler köşesinde yer alan bir hutbede, Hz. Muhammed'in son peygamber olduğu, Kur'an-ı Kerim'in son ilahi kitap olduğu ve günümüze kadar tahrif olmadan geldiği vurgulanmış, mutluluğun tek yolunun Kur'an ve sünnete uymaktan geçtiği ifade edilmiştir. Bu bağlamda, Âl-i İmran suresinin 31. ayeti referans gösterilmiştir: *"De ki, eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir."*²⁶

1999 yılı Nisan sayısının başyazısında, Kutlu Doğum gündeminin de etkisiyle Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz, Hz. Muhammed'in mutlak rehber ve kurtuluşun yegâne yol göstericisi olduğuna vurgu yapmaktadır. Yılmaz, yazısında, *"Rasulullah insanlığın hakiki kurtarıcısı ve Cenab-ı Hakkın Evrensel Mesajı'nın ebedi tebliğcisidir"* ve *"Allah'ın kitabı mutlak ölçü; ufuk insan ve son peygamber Hz. Muhammed ise mutlak rehber ve numune-i imtisaldir."* ifadelerine yer vermiştir.²⁷ Aynı sayıda yapılan bir röportajda ise peygamberlerin örnekliğinden bahsedilirken, Hz. Muhammed, en mükemmel örnek olarak anlatılmıştır. Altıntaş, kendisiyle yapılan röportajda, *"Peygamberler buldukları zaman için birer ilk örnektirler. Ama Peygamber Efendimiz en mükemmelidir."*²⁸ Şeklinde konuşmuştur. Nisan sayısında yer alan ikinci hutbede ise, Hristiyan misyonerlerin faaliyetleri ve ülkemiz adına oluşturdukları tehlikeler anlatılırken, kurtuluşun ancak İslam ile mümkün olacağı hususu belirtilmiştir.²⁹

1999 yılı Mayıs ve Haziran sayılarında, dini çoğulculuk veya dinlerarası diyaloga doğrudan yer verilmemiş; bunun yerine, Müslüman ülkelerin tarihsel süreçte halklarına din, dil, ırk ayrımı yapmaksızın nasıl adaletle davrandığına ve Hristiyan toplumların ise ele geçirdikleri topraklarda Müslüman halka yönelik yaptıkları eziyetlere dikkat çekilmiştir.

Dergi'nin 1999 yılı Eylül sayısında yer alan bir vaaz örneğinde din konusu ele alınırken, dinler hak din, muharref din ve batıl din olarak kategorize edilmiş; hak din olarak sadece İslam dininin tanımlandığı belirtilmiştir. Ayrıca *"Allah katında tek din İslam'dır."* mealindeki Âl-i İmran suresinin 19. ayeti verilerek tek kurtuluşun İslam dininde olduğu vurgulanmıştır.³⁰

²³ Ruhattin Yazoğlu, *Dini Çoğulculuk Sorunu John Hick Üzerine Bir Araştırma* (İstanbul: İz Yayınları, 2007), 11; Peterson - vd, *Akıl ve İnanç*, 383; Aslan, "Batı Perspektifinde Dini Çoğulculuk Meselesi", 146.

²⁴ Cafer Sadık Yaran, *İslam ve Öteki* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001), 225-226.

²⁵ Yazoğlu, *Dini Çoğulculuk Sorunu John Hick Üzerine Bir Araştırma*, 11.

²⁶ Hutbe-2, "Peygamberlik Hz. Muhammed ile Sona Ermıştır", *Diyanet Aylık Dergi* 98 (1999).

²⁷ Mehmet Nuri Yılmaz, "Kâinatın Efendisi'ni Anarken", *Diyanet Aylık Dergi* 100 (1999), 1.

²⁸ Röportaj, "Prof. Dr. Hayrani Altıntaş ile Yapılan Röportaj", *Diyanet Aylık Dergi* 100 (1999), 19.

²⁹ Hutbe-2, "Misyonerlik Faaliyetleri", *Diyanet Aylık Dergi* 100 (1999).

³⁰ Vaaz Örneği, "Din ve Dinin Fert ve Toplum Hayatındaki Etkisi", *Diyanet Aylık Dergi* 105 (1999), 57.

1999 yılı Ekim sayısında, Diyanet Aylık Dergi'nin gündemini, Türkiye ve dünyada misyonerlik konusunun çeşitli yönleriyle ele aldığı ve misyonerlik faaliyetlerini bir tehlike olarak değerlendirdiği görülmektedir. Dergi'de misyonerlik faaliyetleri ile ilgili olarak, *"İnsanlığın kurtuluşu için gönderilmiş olan İslam dini, kıyamete kadar sürecektir. Hak ve son din İslam geldiğinde daha önce gelen ve tahrif edilen diğer dinlerin hükümlerini kaldırmıştır. ... Buna karşın Hristiyanlar kendi dinlerini büyük harcamalar yaparak dünyaya yaymaya çalışmaktadırlar. Bu çalışmalarını İslam'ı karalayarak yapmaktadırlar."*³¹ ifadeleri yer almaktadır. Aynı yazının devamında "Misyonerlik ve İslam Gerçeği" alt başlığında şu ifadeler yer almaktadır: *"Yeryüzünde hayatîyetini ve dinamizmini koruyan, kitlelere umut ışığı olmaya devam eden yegâne din, İslam dinidir. O, Kur'an'ıyla, sünnetiyle; misyonersiz, propagandasız, yayılmasını ve insanlara hidayet rehberi olma özelliğini her zamankinden daha güçlü bir şekilde sürdürmektedir."*³²

Dergi'nin gündem köşesinde yer alan bir başka yazıda, misyonerlik faaliyetlerinin yürütülme şekline değinilerek,

*"1965'ten sonraki diyalog döneminde ise; Hristiyan olmayan bütün insanlarla konuşarak, her türlü din mensubunu muhatap kabul ediyor görünerek, onlara şirin görünmeye çalışarak, onların inançlarını da tenkid etmeden, Hristiyanlığı anlatma, insanlara sevdirmeye ve bütün dünyayı Hristiyanlaştırma yoluna girilmiştir. Vatikan'ın 1999 yılında yayınladığı; 'Towards a pastoral approach to culture' adlı bir kitapçıkta bu düşünceler açık açık ifade edilmektedir. 'Bütün insanlar kilisenin vaazlarıyla tanınan Hz. İsa'ya döndürülmeli, bütün insanlar vaftiz olarak kilisede birleşmeli ve onun vücudu olan kiliseye girmelidir. Yollar, usuller, metotlar değişmekte; ama hedef hiç değişmemektedir: bütün insanları Hristiyanlık dinine sokmak.' Haçlı seferlerine karşı nasıl tedbirler alınmışsa, karşı önlemlere başvurulmuşsa, bugün de aynı yol takip edilmelidir."*³³

İfadeleriyle Hristiyan misyonerlere karşı halk uyarılmaktadır.

Dergi'nin 2016 Şubat ayı sayısına bakıldığında ele alınan ana konu olan "medeniyet" hakkında, Diyanet İşleri Başkanının İslam dininin, ahlaki, itikadi ve ibadet yönlerinden tüm zamanların en ideal medeniyetini oluşturma yetisine sahip tek din olduğuna vurgu yaptığı görülmektedir. Başkan, şu ifadelerle bu konuya değinmiştir: *"Hiç kuşkusuz din-i mübin-i İslam, inanç, ibadet ve ahlaki erdemler başta olmak üzere ferdi ve ictimai her alanda sahip olduğu değerler manzumesiyle tüm zamanlarda bütün insanların huzur ve mutluluğunu temin edecek vasıflara sahip, medeniyetler oluşturacak yegâne dindir."*³⁴

Dergi'nin Eylül 2016 sayısı ele alındığında bir yazıda, Hz. Âdem'den bu yana tüm peygamberlere gönderilen ilahi mesajın adı olarak "İslam" sözcüğü kullanılsa da ehli kitabın bu öğretiyi koruyamadığı ve farklı dinlerin ortaya çıktığı vurgulanmaktadır. Kur'an ise orijinal İslam'ı koruyabilmiş tek ilahi kitap olarak sunulmakta ve bu mesaj tek doğru yol olarak okuyucuya iletilmektedir. Söz konusu yazıda şu ifadelerle yer verilmiştir: *"Hâlbuki Hz. Âdem'den itibaren bütün peygamberler, insanlığa yegâne hak din olan İslam'ı getirmiş ve bildirmiştir. Bununla birlikte ehli kitap müntesipleri, kendilerine emanet edilen bu hak dini tahrif etmek suretiyle ortaya Hristiyanlık, Yahudilik, vb. farklı dinler çıkarmış."* Daha sonra konu bağlamında sırat-ı müstakimin bir tanımı yapılmaktadır: *"Sırat-ı müstakim, Kur'an dışında hiçbir kutsal kitap tanımayıp sadece onu rehber edinmektir; zira Kur'an-ı Kerim bize kitap olarak yeter."*³⁵ Aynı sayıda yer alan başka bir makalede ise dinlerarası diyalog söylemlerinin ve yapılan toplantıların aslında samimiyetten uzak olduğu, ehli kitabın bozulmuş tevhid inançlarını düzeltmedikçe orta yolun bulunamayacağı belirtilmektedir. Ayrıca dinlerarası diyalogun, Müslümanların kafasını karıştırmak ve onları Hristiyanlaştırmak amacıyla Vatikan'ın yürüttüğü bir plan olduğu ileri sürülmekte ve Kardinal Arinze'nin şu sözüne atıfta bulunmaktadır: *"Kutsal yolcu olarak kilise, öteki dinlere mensup insanlarla sürdürdüğü diyalogun, kurtuluş diyalogu olduğunun bilincinde olmalıdır."* Yazının

³¹ Hasan Yıldırım, "Misyonerlik Dalgaları İslam'ın Sağlam Duvarlarına Çarpıp Durmaktadır", *Diyanet Aylık Dergi* 106 (1999), 43.

³² Yıldırım, "Misyonerlik Dalgaları İslam'ın Sağlam Duvarlarına Çarpıp Durmaktadır", 44.

³³ Mustafa Kılıç, "Misyonerlik Faaliyetleri ve Karşı Faaliyetler", *Diyanet Aylık Dergi* 106 (1999), 62-63.

³⁴ Mehmet Görmez, "Yitik Medeniyetlerimiz ve İslam Medeniyetinin Yeniden İhyası", *Diyanet Aylık Dergi* 302 (2016), 4.

³⁵ Muammer Erbaş, "Din Mühendisliğine Karşı Sırat-ı Müstakim", *Diyanet Aylık Dergi* 309 (2016), 24-25.

devamında ise, “yani sapkın kabul edilen Müslümanları son kurtuluşa erdirmek” ifadesiyle diyalogun samimiyetsiz bir söylem olduğu vurgulanmaktadır.³⁶

2. DİYANET AYLIK DERGİ'DE KAPSAYICILIK

‘Diyalog çağı’ olarak adlandırılan 1960’lardan sonra, bazı teologlar ve Roma Katolik Kilisesi gibi resmi Hristiyan kurumları, dışlayıcılığın kavramsal olarak kabul edilmesinin son derece zor olduğunu fark etmişlerdir. Bu çevreler, Tanrı’nın kurtarıcı planının evrensel olduğu ve İsa-Masih’in bu planın insanlığa sunulmasının tek bağlayıcı yolu olduğu düşüncesini uzlaştırmaya çalışmışlardır. Kapsayıcılık kavramı da bu uzlaştırma gayretinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Kapsayıcılık, kişinin kendi geleneksel değerlerine bağlı kalmakla birlikte diğer dini geleneklere ve onların mensuplarına karşı daha ılımlı ve dışlayıcı olmayan bir tutum sergilemesidir.³⁷

Ortaçağ’da yayınladığı bildirgelerde sık sık “kilise dışında kurtuluş yoktur” öğretisine vurgu yapan Papalık, II. Vatikan Konsili’nde bu tutumunu yumuşatmıştır. Budizm, Hinduizm ve İslam’ın ameli ve itikadi yönlerini inceleyip özetledikten sonra bu dinlerin de bazı doğruları ve kutsal hakikatleri içerdiğine, hatta insanları aydınlatıcı bir takım gerçeklikleri bünyesinde barındırdığına Konsil kararları arasında yer vermiştir. Bu kararlara göre, kasıtlı olmaksızın İsa’nın İncil’i ve kilisesini tanımayan, ancak samimi bir inançla Tanrı’yı arayan ve temiz, dürüst bir hayat yaşayanların ebedi mükâfata kavuşabilecekleri belirtilmiştir. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, kapsayıcılığı benimseyen kişiler, aynı inanca sahip olanlarla birlikte, belirli koşulları sağlamaları halinde diğer din mensuplarını da ebedi kurtuluşa ortak etmektedir.³⁸ Söz konusu kapsayıcı yaklaşım, son otuz yılda dinlerarası diyalogda kaydedilen önemli ilerlemelerle de desteklenmektedir. Hristiyan bilim insanları, geçmişteki dışlayıcı yaklaşımlarını bir kenara bırakarak daha kapsayıcı bir tutum benimsemeye çalışırken, Müslüman bilim insanları, geçmişte olduğu gibi günümüzde de diğer din mensuplarına karşı daha hoşgörülü olmanın yollarını bulmaya ve bu konuda çözümler geliştirmeye çabalamaktadırlar.³⁹

Bu bağlamda, Diyanet Aylık Dergi’nin yayın politikasına bakıldığında, genel olarak sevgi, saygı ve hoşgörü temelli bir yaklaşım benimsendiği görülmektedir. Kapsayıcılık açısından yıllar bazında bir değerlendirme yapıldığında, 1999 yılı Ocak sayısında özellikle ülkemizde toplanan II. Din Şûrası’na odaklanıldığı ve Şûra’nın ana konularından biri olan dinlerarası diyaloga karşı olumlu bir yaklaşım sergilendiği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede, Dergi’de, II. Din Şûrasında konuşan TBMM Başkanı Hikmet Çetin’in şu sözlerine yer verilmiştir: “Bu tür toplantıların gelecek yüzyılın dünyada dinlerarası, kültürler arası çelişki ve çatışmanın ön plana çıkabileceği şeklindeki bazı teori ve düşünceleri boşa çıkaracağına, gelecek yüzyılda dinler arasında hoşgörü, barış ve huzurun hâkim olacağına, Türkiye’nin laik, çağdaş, demokratik yapısı ile buna katkı sağlayacağına inanıyorum.” Ayrıca dönemin Başbakan Yardımcısı Bülent Ecevit’in ifadeleri de dergide yer bulmuştur: “İslam adının anlamı barış ve huzurdur. Bütün dinler de barış ve huzuru amaçlar. Barış ve huzur ise yalnız her dinin kendi içinde değil, bütün dinler arasında da hoşgörü ile sağlanır. O bakımdan Diyanet İşleri Başkanlığımızın “Dinler Arası Hoşgörü Diyalogu” amacını taşıyan uluslararası bir toplantı düzenlemiş olması çok yerindedir.”⁴⁰

Sözü edilen toplantı notları arasında Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz’ın şu ifadelerine yer verilmektedir: “Bazılarının sandıkları gibi bu diyalog, çeşitli din mensuplarının temel tezlerinden vazgeçtikleri anlamına gelmediği gibi, dinleri birleştirme çabası olarak da değerlendirilmemelidir. Diyalog farklılıklar içerisinde birlikte yaşama yollarını aramak için gösterilen insani ve ahlaki davranıştan başka bir şey değildir.”⁴¹ Bu ifadeler, kapsayıcı bir yaklaşımın benimsendiğini göstermektedir.

³⁶ Lütfü Özşahin, “Dinlerarası Diyalog Gerçekte Nedir”, *Diyanet Aylık Dergi* 309 (2016), 48-49.

³⁷ Hick, *İnançların Gökkuşağı*, 24.

³⁸ Yaran, *İslam ve Öteki*, 230-231.

³⁹ Mustafa Köylü, *Dinler Arası Diyalog* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2001), 163.

⁴⁰ Gaffar Tetik - vd, “Aydın Konusu”, *Diyanet Aylık Dergi* 97 (1999), 9.

⁴¹ Tetik - vd, “Aydın Konusu”, 11.

II. Din Şûrasına katılan İsrail Hahambaşı Arussi Ratson toplantısının amacını, “*Dinlerarası yakınlaşma*” olarak ifade ederken, Vatikan temsilcisi olan Francis Kardinal Arinze, toplantıyı bazı gelişmelerin bir başlangıcı olarak nitelendirmiş ve “*tek bir tanrıya inanan ve inançlarını İbrahim’e dayandıran Museviler, Hristiyanlar ve Müslümanlar, ufuklarını genişletecek ve yüreklerini birbirlerine açacaklardır*” şeklinde açıklamalarda bulunmuştur.⁴² II. Din Şûrası sonuç bildirisinde dinlerarası diyalog başlığı altında yer alan maddeler, dinsel kapsayıcılık ve çoğulculuk açısından oldukça önemlidir. İlk maddede, “*Farklı din mensupları, dünya barışına katkı sağlayabilecek ortak inanç ve düşünceleri geliştirip yaygınlaştırmak için çalışmalıdır.*” ifadesi yer almakta olup, tüm inanç sahiplerini belli oranda eşit kabul eden kapsayıcı bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Diğer bazı maddeler ise şöyledir:

“*Farklı din mensuplarının özellikle eğitim kurumlarındaki derslerde ve ders kitaplarında, ayrıca bilgi iletişim araçlarında dinler hakkında açık ve sağlam bilgiler verilmelidir.*” bir başka maddede “*İlahi dinlerdeki tebliğ ve irşad hizmetleri, dini çoğulculuk ve bir arada yaşama anlayışı içinde yeniden gözden geçirilmelidir.*” bir diğerinde ise “*Dinler arası diyalogun, sadece bilim adamları düzeyinde değil, daha geniş tabanlara yayılması konusunda çalışmalar yapılmalıdır.*” “*Önümüzdeki yıllarda Türkiye’de İbrahimî dinlerin dünü, bugünü ve geleceği ile ilgili bir toplantı düzenlenmelidir.*”⁴³

1999 yılı Ocak sayısının haberler köşesinde ye alan Türkiye Ermeni Patriği Mutafyan’ın, Diyanet İşleri Başkanına yaptığı ziyaretteki ifadeleri, dönemin kapsayıcı yaklaşımını ortaya koymaktadır. Patriğin, “*Müslüman kardeşlerimizle aynı Allah’a inanıyoruz. Türkiye’de birlik ve beraberlik içerisinde huzurla yaşıyoruz*” sözlerine, dönemin Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz, “*Bizler diğer semavi dinlerle huzur içerisinde yaşamayı arzu ediyoruz.*” şeklinde karşılık vermiştir. Bu diyalog, o dönemde kapsayıcı bir tutumun benimsendiğini açıkça göstermektedir.⁴⁴

Diyanet Aylık Dergi’nin 1999 yılı Şubat sayısında ise İstanbul’un fethinin ele alındığı bir metinde, Fatih’in Ayasofya’da Hristiyan halka gösterdiği hoşgörüyü dikkat çekilmiştir. Aynı metinde, Hz. Peygamber’in Mekke’ye ve Hz. Ömer’in Kudüs’e girişlerinde gayrimüslim halka karşı sergiledikleri hoşgörülü muameleler hatırlatılarak İslam’ın kapsayıcı yönü vurgulanmıştır.⁴⁵ Ayrıca aynı sayıda yer alan “Osmanlı Devleti ve Azınlıklar” başlıklı yazıda, İslam’ın hoşgörü ve bir arada yaşama ahlakına değinilmiştir. Özellikle Hristiyan, Yahudi ve Ermeni tebaaya sunulan hak ve özgürlükler üzerinden örnekler verilmiştir. Bu bağlamda, “*Osmanlı Devleti yüzyıllar boyunca bünyesinde farklı din ve mezheplere mensup olan insanları barındırmış, bunları asimile etmeye çalışmamış ve ana bünyeye uyumlu hale getirmiştir.*” ifadeleriyle kapsayıcı mesajlar verilmiştir.⁴⁶ Şubat ayı haberler köşesinde ise, Vatikan ve İsrail Büyükelçileri’nin ziyaretlerinden bahsedilmiş ve her iki elçinin de II. Din Şûrası ve dinlerarası diyalog hakkında iyi niyetlerini ilettikleri belirtilmiştir.⁴⁷

1999 yılı Mart sayısında, Mehmet Nuri Yılmaz’ın, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kuruluşunun 75. yıl dönümü dolayısıyla kaleme aldığı yazısında, Başkanlığın kapsayıcılığını ve diyaloga verdiği önemin vurgulandığı görülmektedir. Yılmaz,

“*Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatı, bazı kişi ve kuruluş yetkililerinin ifade ettiği gibi, belirli bir mezhebin veya fıkhi ekolün temsilcisi değildir. Bilakis nüfusumuzun tamamına yakın büyük bir ekseriyetini teşkil eden bütün Müslümanlara yönelik olarak dini tebliğ ve aydınlatma faaliyetini gerçekleştiren bir müessesedir. Son yıllarda “Dinler arası Diyalog” faaliyetleri ve çok yönlü ilişkilerde dikkate alındığında, ülkemizdeki ve yurtdışındaki diğer semavi din mensuplarıyla da diyalog içinde olduğumuz gözlemlenecektir.*”⁴⁸

⁴² Tetik - vd, “Aydın Konusu”, 12-13.

⁴³ Tetik - vd, “Aydın Konusu”, 22.

⁴⁴ Ahmet Arslan - Ali Yıldırım, “Haberler”, *Diyanet Aylık Dergi* 97 (1999), 87.

⁴⁵ Mustafa Turan, “İstanbul’un Fethinin Türk ve Dünya Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, *Diyanet Aylık Dergi* 98 (1999), 14.

⁴⁶ Mustafa Baş, “Osmanlı Devleti Ve Azınlıklar”, *Diyanet Aylık Dergi* 98 (1999), 17-20.

⁴⁷ Arslan - Yıldırım, “Haberler”, 71.

⁴⁸ Mehmet Nuri Yılmaz, “Diyanet İşleri Başkanlığının Yetmiş Beşinci Yılı”, *Diyanet Aylık Dergi* 99 (1999), 1.

Dergide yer alan bu ifadelerde, Başkanlığın diyalogu önemseyen bir tavır içinde olduğunu belirtmiştir.

Dergi'nin 1999 yılı Temmuz sayısındaki din ve toplum köşesinde, İslam'ın farklı din ve inanç sahipleriyle hoşgörü çerçevesinde yaşamayı emrettiğine dair ifadeler yer almaktadır. Bu durumun yalnızca dini bir emir değil, aynı zamanda tarihsel bir gelenek olduğu da vurgulanmıştır.⁴⁹

1999 yılı Ağustos sayısında, Diyanet İşleri Başkanı'nın Cumhurbaşkanı ile birlikte gerçekleştirdiği İsrail, Filistin ve Ürdün seyahatlerine haberler köşesinde yer verilmiştir. Dergide, Başkan'ın İsrail Hahambaşı ve İsrail Din İşleri Bakanı ile yaptığı görüşmeler aktarılmıştır. Bu görüşmelerde, İslam ve Yahudiliğin ortak noktalarının bulunduğu ve iyi ilişkiler temennisinin yinelenildiği belirtilmiştir. Görüşmede Hahambaşı Doron, "Yahudilik ve İslamiyet'in bazı ortak noktaları var ve bunu her iki halk yaşamaktadır." derken, Diyanet İşleri Başkanı Yılmaz ise, "Bu görüşmelerimizle inşallah diyalog ortamını daha da ileriye götüreceğimize inanıyorum." diyerek ılımlı bir tavır sergilemiştir.⁵⁰

2016 yılına gelindiğinde, Dergi'nin Ocak ayı sayısında küresel bir sorun haline gelen terör konusuna yer verildiği görülmektedir. Terör, bir şiddet eylemi olarak İslam'la hiçbir zaman bağdaşmayan, ancak bazı çevrelerce İslam'a mal edilmeye çalışılan bir unsur olarak ele alınmıştır. Ayrıca, dinlerin hakikat iddialarının şiddete sebep olup olmaması açısından dini çoğulculuk sorunu da ele alınmıştır. Dergi'de yer alan, "İslam'ın Barış Çağrısını İtibarsızlaştırma Çabaları" başlıklı makalede, İslam'ın ilk yıllarında Müslümanların, gerek Mekke döneminde müşriklerle gerekse Medine döneminde zorunlu olarak gerçekleşen savaşlarda dahi Hz. Muhammed'in sahabesini karşı tarafa dair uyardığı ve savaş ahlakı konusunda ne kadar titiz davrandığını gösteren örneklerle yer verilerek, İslam'ın "öteki" konusundaki hoşgörüsü vurgulanmıştır.⁵¹

Dergi'nin 2016 yılı Şubat sayısında yer alan bir makalede, küreselleşen dünyamızın en büyük ihtiyacının, farklı din, dil ve ırktan insanların bir arada yaşamasını organize etmek olduğu belirtilmiştir. Bu organizasyonun, tarihlerinde sıkça gerçekleştiren Müslümanlar tarafından kolaylıkla yapılabileceği vurgulanmıştır. Hz. Muhammed'in Medine'sinden günümüze kadar Müslümanlar, bir arada yaşamayı defalarca tecrübe etmiş ve farklı unsurlarla uyum içinde yaşamayı tüm dünyaya örnek olacak şekilde başarmışlardır. Aynı yazının devamında, İslam medeniyetinin diğer medeniyetlerle birlikte yaşamaya ve gerektiğinde kendi içinde değişiklikler yapmaya açık bir medeniyet olduğu da vurgulanmıştır.⁵²

2016 yılı Nisan sayısının gündem maddesi tevhitir. Bu bağlamda kaleme alınan bir yazıda, tevhit kavramına yalnızca Allah'ın birliği anlamında değil, daha geniş bir perspektiften, toplumsal birlik açısından da bakılmıştır. Toplumdaki farklı inanç ve kültürlere sahip insanlarla bir toplumsal vahdet anlayışı içinde ilişkiler kurmanın herkes için en iyi yol olacağı ifade edilmiştir. Mevlana'nın "üzüm şırası" benzetmesi kullanılarak, nasıl ki üzüm şırasına giren tüm üzümler aynı tat ve olgunlukta olmasa da birlikte muhteşem bir lezzet oluşturuyorsa, biz insanlar da aynı inanca sahip olmasak bile toplumsal vahdet sayesinde güzel bir ahenk oluşturabiliriz, denilmiştir.⁵³ Nisan sayısının söyleşi köşesinde de yine toplumsal vahdete değinilmiş, hadis ilminin önemli temsilcilerinden İsmail Lütfi Çakan ile yapılan söyleşide, Hz. Muhammed'in oluşturduğu, farklı kültür ve inançların uyum ve güven içerisinde yaşadığı Medine dönemine atıflar yapılmıştır.⁵⁴

2016 yılı Mayıs sayısının ana konusu, mezhep farklılıklarından dolayı sürekli bir çekişme halinde olan İslam ümmetidir. Derginin başmakalesinde "ümme" kavramı üzerinde durulmuş ve geniş anlamda iki tür ümme olduğu belirtilmiştir: Bunlar, "ümme-i davet" ve "ümme-i icabet"tir. "Ümme-i davet" hak olan dine inanan ve daveti kabul edenleri, "ümme-i icabet" ise daveti kabul

⁴⁹ M. Cüneyt Kavşut, "İnsan, Toplumsal Kurallar ve Beşeri İlişkiler", *Diyanet Aylık Dergi* 103 (1999), 56.

⁵⁰ Ömer Akdemir, "Haberler", *Diyanet Aylık Dergi* 104 (1999), 71.

⁵¹ Bilal Esen, "İslam'ın Barış Çağrısını İtibarsızlaştırma Çabaları", *Diyanet Aylık Dergi* 301 (2016), 8-9.

⁵² Recep Şentürk, "Yitik Medeniyet Bozulmalar, Çözümler ve Kayıplar", *Diyanet Aylık Dergi* 302 (2016), 23-25.

⁵³ Hasan Kamil Yılmaz, "Kesretten Vahdete Gelin Birlik Olalım", *Diyanet Aylık Dergi* 304 (2016), 8.

⁵⁴ Lamia Levent Abul, "Söyleşi", *Diyanet Aylık Dergi* 304 (2016), 25.

etmeye hazır olanları ifade ettiği açıklanmıştır. Ayrıca insanların Hz. Âdem'in çocukları olarak tek çatı altında toplandığı, ümmet kavramının bir inanca hasredilmeyip, güvenle bir arada yaşama ahlakına sahip olan herkesi kapsadığı vurgulanmıştır.⁵⁵

Dergi'deki başka bir makalede de tüm insanların tek bir ümmet olarak ifade edilmesi konusu ele alınmıştır. Hz. Muhammed'in hicretten sonra Medine'de yaşayan tüm gurupları bir araya getirmek ve şehirdeki güveni tesis için hazırlattığı "Medine Vesikası'nda", Müslim, gayrimüslim şehirdeki tüm unsurlar ümmet olarak zikredilmiş ve ümmet kavramıyla birleştirilmişlerdir.⁵⁶ Bir diğer yazıda ise, İslam'ın evrenselliği ve Hz. Muhammed'in gayrimüslimlerle ilişkileri hatırlatılarak kapsayıcılığın İslam'ın bakış açısıyla uyumu vurgulanmıştır.⁵⁷

Derginin 2016 yılı Ağustos sayısında, diğer din mensuplarıyla ilişki konusunda başmakalede Kur'an ve sünnetin belirlediği sınırlar hatırlatılarak temkinli olunması çağrısında bulunulmuştur. Bu bağlamda, diğer din mensuplarıyla dini özgürlüklere müdahale etmeden barış içinde yaşama ahlakına da değinilmiştir.⁵⁸ Ayrıca, 15 Temmuz darbe girişimi dolayısıyla toplanan Olağanüstü Din Şûrası Ağustos sayısında yer verilen konulardan birisidir. Şûra'da alınan kararlarda şu ifadeler yer verilmiştir:

"Hiç şüphe yok ki Allah katında hak din İslam'dır. Başka din mensuplarıyla dini özgürlükleri zedelemeyen barış içinde yaşamak esas olup insanlığın faydasına olacak her işte onlarla ortak zeminde yardımlaşma ve dayanışma mümkündür. Dolayısıyla dinler arası diyalog adı altında belli bir siyaset mühendisliği olduğu anlaşılan ortak bir dini teoloji veya dini kültür birliği oluşturma çabası hiçbir şekilde tasvip edilemez."

Bu ifadeler, Şûra'nın çoğulcu bir yaklaşıma tepki gösteren, dışlayıcı olmayan, temkinli ve kapsayıcı bir yaklaşım sergilediğini ortaya koymaktadır.⁵⁹

3. DİYANET AYLIK DERGİ'DE ÇOĞULCULUK

Dinin, hayatın anlamına sağladığı belki de en büyük katkı, "ne umabiliriz" sorusuna ahiret inancı sayesinde Cennet ile cevap vermesidir.⁶⁰ Bu açıdan bakıldığında dışlayıcılar, insanların çoğunu bu cevaptan mahrum bırakıp kurtuluşu kendilerine hasretmişlerdir. Kapsayıcılar ise cevabı kendi dinlerine has bazı unsurlarla ilişkilendirerek dışlayıcılara benzer bir tavırla kurtuluşu koşullandırmış veya derecelendirmişlerdir. Çoğulcuların en büyük itirazı işte tam da bu noktadadır. Madem sevgi ve merhamet sahibi Tanrı, tüm insanları birbirinden farklı kültür ve inanışlar içerisinde yaratmıştır. O halde insanları içinde doğduğu aile ve toplumun kişiler üzerindeki değiştirilmesi güç etkilerini dikkate almaksızın, tek olan doğru dini araştırıp bulamayan ve çevresindeki baskılara rağmen o dini yaşayamayan kişileri, dışlayıcıların varsaydığı gibi Tanrı'nın ebedi olarak cehenneme göndereceğini düşünmek ne etik ne de teolojik açıdan uygun değildir.⁶¹

Çoğulcu, yani *pluralist* yaklaşıma göre, büyük dünya dinleri bizim insani algılarımızın üstünde bulunan aynı Nihai Aşkın Varlığa ilişkin farklı cevaplardır.⁶² Bu yaklaşıma göre, tüm dinler, mutlak hakikate ulaşma yolunda farklı yollar sunduğundan bir dinin diğerinden üstün olduğu söylenemez; her din, hakikate ve kurtuluşa erdirme bağlamında eşittir.⁶³ Öte yandan, çoğulcu yaklaşıma göre dinler, ilahi olanı anlamaya yönelik insani çabaların ürünüdür. Bu yüzden aralarında üstünlük iddiasında bulunmak anlamsızdır. Her ne kadar bireyler kendi inançlarını

⁵⁵ Mehmet Görmez, "Hz. İbrahim'n Milleti, Hz. Muhammed'in Ümmeti", *Diyanet Aylık Dergi* 305 (2016), 4-5.

⁵⁶ Mehmet Ünal, "Vasat Ümmet Olabilmek", *Diyanet Aylık Dergi* 305 (2016), 12.

⁵⁷ İhsan Çapçioğlu, "Ümmetin Kuşatıcı Anlamını Yeniden Düşünmek", *Diyanet Aylık Dergi* 305 (2016), 16-17.

⁵⁸ Mehmet Görmez, "15 Temmuz Darbe Girişimi ve Din İstismarına Karşı Birlik, Dayanışma ve Gelecek Perspektifi", *Diyanet Aylık Dergi* 308 (2016), 6.

⁵⁹ "Din Şûrası Olağanüstü Toplantı Kararları 3-4 Ağustos 2016", *Diyanet Aylık Dergi* 308 (2016), 52.

⁶⁰ Takiyyettin Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993), 301.

⁶¹ Yaran, *İslam ve Öteki*, 249.

⁶² Hick, *İnançların Gökkuşuğu*, 26.

⁶³ Aslan, "Batı Perspektifinde Dini Çoğulculuk Meselesi", 154.

hakikat olarak görse de, çoğulculuk, diğer inançların da doğruluğunu kabul etmeye teşvik eder. Dolayısıyla bu yaklaşıma göre, Hakikat mutlak olsa da onu anlama çabaları izafidir.⁶⁴

Bu bağlamda, postmodern paradigmanın etkisiyle çok kültürlülük ve çoğulculuk kavramları, kültür, eğitim ve din gibi alanlarda daha çok tartışılmaya başlamıştır.⁶⁵ Zira günümüzde farklı ırk ve kültürden gelen bireylerin, küresel düzeyde yakın iletişimi zorunlu hale gelmiştir. Bu yakınlaşma, tarih boyunca süregelen çatışmalar ve sorunlarla dolu bir geçmişin ardından, insanlığın barış içinde bir arada yaşama yollarını arama hedefini ön plana çıkarmaktadır. Bu nedenle, toplumsal uyumu sağlamak adına siyasetten eğitime çeşitli çözüm modelleri geliştirilmektedir.⁶⁶

Diyamet Aylık Dergi çoğulcu bir perspektifle incelendiğinde, dinler arası diyalog ve barış konularının önemine değinildiği gözlemlenmiştir. Derginin 1999 yılı Ocak sayısında, ana gündem maddesi olarak II. Din Şûrası olmuştur. Bu bağlamda yapılan röportajlardan birinde eski Diyanet İşleri Başkanlarından Süleyman Ateş, Şûrayı değerlendirirken şu ifadeleri kullanmıştır: *“Diyalog konusunda alınan kararlar gerçekten dünya barışı için çok önemlidir. Çeşitli din mensuplarının birbirleriyle kavga etmeden, barış içerisinde herkesin inancını yaşamasını tavsiye etmesi gerekir. Allah dinleri kulların kavga etmesi için değil, huzur içerisinde yaşamaları için mesut olmaları için göndermiştir.”*⁶⁷ II. Din Şûrası sonuç bildirisinde ise şu ifadelere yer verilmiştir: *“Farklı din mensuplarının özellikle eğitim kurumlarındaki derslerde ve ders kitaplarında, ayrıca bilgi iletişim araçlarında dinler hakkında açık ve sağlam bilgiler verilmelidir.”*, *“İlahi dinlerdeki tebliğ ve irşad hizmetleri, dini çoğulculuk ve bir arada yaşama anlayışı içinde yeniden gözden geçirilmelidir.”*⁶⁸

2016 yılı Ocak sayısı ele alındığında, Aydın'ın küresel terörü tetikleyen unsurlar hakkında kaleme aldığı yazısında, hakikat tekelciliğinin dinsel terörü körükleyebilecek bir unsur olduğu ve bu sebeple bundan uzak durulması gerektiği, hakikat tekelciliği yerine hoşgörü ve iletişim tavsiye edilmiştir. Aydın, İslam dininin özünde bulunan ılımlı tavrın gerekliliğine işaret etmiş ve eski müfessirlerin yorumlarına ekledikleri *“Allahu a'lem bi muradihi”* (Allah bununla neyi muradettiğini en iyi kendisi bilir) ifadesinin çoğulcu bir yaklaşımı yansıttığını belirtmiştir. Zira bu ifade biçimi çoğulcu yaklaşımın en önemli prensibi olan, her dini yaklaşımın hakikatle ilişkili olduğu ancak hakikatin tamamını ifade etmediği söylemiyle benzerlik teşkil etmektedir. Makale, *“Âlimlerimizin mirası, bizlere seçilmiş kurtulmuş, mutlak hakikati keşfetmiş bir ben tasavvurunu değil, ahlaki tefekkür ve fiilleriyle felahı arayan bir 'biz içinde ben' ve 'ben içinde biz' anlayışını egemen kılmamızı öğütlemektedir”* sözleriyle çoğulcu mesajlar vererek tamamlanmıştır.⁶⁹

Dergi'nin 2016 Şubat sayısında yer alan bir makalede, *“tevhid”* sözcüğüne yüklenen anlam ve buna bağlanarak yapılan medeniyet yorumu dikkat çekmektedir. Söz konusu makalede yazar, tevhit sözcüğünün kültür, tarih ve medeniyeti içinde bulundurduğunu ve buna bağlı olarak İslam medeniyetinin, bünyesinde barındırdığı tüm dil, din, ırk gibi özellikler arasındaki sınırları kaldıran yüksek ahlaki hasletlere sahip bir tevhit medeniyeti oluşturduğunu ifade etmiştir. Aynı yazının devamında İslam medeniyetinin çoğulculuğun güzel örneklerini sunduğu, fethedilen topraklarda yaşayan insanların inançlarına müdahale etmeyip, özgürce ibadet etme imkânı sağladığı hatta ibadet yerleri inşa ederek bu yerlerin koruyuculuğunu üstlendiği belirtilmiştir. Ayrıca, Kur'an ve hadislerde geçen *“Âdem'in çocukları”* ifadesinin, çoğulcu ve katılımcı bir medeniyetin temelini oluşturduğuna dikkat çekilmiştir. Bu anlamda Kurtuba şehri ve Gırnata Medresesi'nin, farklı unsurları barındıran bir medeniyetin en güzel örnekleri olarak sunulmuştur.⁷⁰

⁶⁴ Muhammet Şevki Aydın - Cemil Osmanoğlu, *Kültürlerarası Din Eğitimi* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015), 83.

⁶⁵ Recep Kaymakcan, *Çokkültürlülük: Eğitim, Kültür ve Din Eğitimi* (İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi, 2006), 8.

⁶⁶ Nurullah Altaş, *Çokkültürlülük ve Din Eğitimi* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2003), 3.

⁶⁷ Tetik - vd, *“Aydın Konusu”*, 16.

⁶⁸ Tetik - vd, *“Aydın Konusu”*, 22.

⁶⁹ Mahmut Aydın, *“Dinsel Şiddetin Meşrulaştırıcı Unsuru Olarak Hakikat Tekelciliği”*, *Diyamet Aylık Dergi* 301 (2016), 17-21.

⁷⁰ Bayram Ali Çetinkaya, *“İslam Medeniyetinin Temel Parametreleri”*, *Diyamet Aylık Dergi* 302 (2016), 9-10.

Dergi'nin 2016 yılı Haziran sayısında Ramazan ayına özel olarak belirlenen konu, "Gelin Gönüller Yapalım Bu Ramazan ve Her Ramazan" olarak seçilmiştir. Dergi'de, Ramazan ayının ruhuna uygun olarak, İslam ahlakında gönül yapmanın, herkesin diline, dinine, rengine veya ırkına bakılmaksızın tüm insanlara karşı iyi ve güzel davranışlarda bulunmak olduğu vurgulanmıştır.⁷¹ Konunun tasavvufi boyutlarla ele alındığı bir başka yazıda ise, Allah'a giden yolların, kulların sayısınca çeşitlenebileceği ve mutlak hakikat noktasında çoğulcu bir yaklaşım ön plana çıkarılmıştır. Mevlana'nın "Gel! Ne olursan ol yine gel." çağrısı hatırlatılarak buluşma ve birlikte yaşama çağrısı yinelenmiş, içimizde farklılık olarak gördüğümüz şeylerin de aslında Allah'tan gelen farklı yansımalar olduğuna işaret edilmiştir.⁷² Ayrıca, Dergi'de her ay bir din görevlisi tarafından hazırlanan "Din Görevlisinin Hatıra Defterinden" köşesinde, Ramazan ayında iftar sofraları ve yardımlaşmanın önemine değinilmiş, bu süreçte dil, din veya ırk ayrımı yapılmaması gerektiği vurgulanmıştır.⁷³

Diyanet Aylık Dergi'nin 2016 yılı Eylül sayısında, 15 Temmuz darbe girişiminden sonra dikkatli bir çoğulcu yaklaşım benimsenmiştir. Çoğulculuğun hoşgörüsü ve bir arada yaşama gibi İslam'ın temel prensiplerini destekleyen bir yanı olmakla beraber dinin sahil bilgisi konusunda da bir bulanıklaşmaya yol açtığına dikkat çekilmiştir. Bu çerçevede, farklı görüşlerin mutlak hakikat iddiasıyla 'öteki'ni dışlayan bir tutum yerine, hakikatin yaşamın akışı içinde farklı biçim ve renklerde anlaşılabilceğini kabul etmenin daha doğru olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda, eski âlimlerin kendi görüşlerini "zan" ve "kavl" şeklinde ifade etmesi, şahsi görüşlerini kutsala izafe etmekten ısrarla kaçınması ders alınacak bir örnek olarak sunulmuştur.⁷⁴

SONUÇ

Bu araştırmada, Diyanet Aylık Dergisi'nin 1999 ve 2016 yıllarında yayımlanan sayıları, dışlayıcılık, kapsayıcılık ve çoğulculuk bağlamında incelenmiştir. Genel değerlendirme sonucunda, 1999 yılı dergilerinde genellikle kapsayıcı, zaman zaman ise kısmen dışlayıcı bir tavrın benimsendiği; 2016 yılı dergilerinde ise daha sık kapsayıcı bir yaklaşımın öne çıktığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, her iki yılda da bazı sayılarda dışlayıcı, bazılarında kapsayıcı ve bazılarında ise çoğulcu bir tutum sergilendiği gözlemlenmiştir. Bu durumun, güncel toplumsal olaylardan etkilendiği düşünülmektedir; zira derginin gündemi genellikle o ayın toplumsal ve dini hadiseleri doğrultusunda şekillenmiştir.

1999 yılı Diyanet Aylık Dergisi'nin Ocak, Şubat ve Mart sayılarında, II. Din Şûrası'nın etkisiyle kapsayıcı bir yaklaşım benimsenmişken, Nisan ayında Kutlu Doğum gündeminin etkisiyle dışlayıcı bir yaklaşıma geçilmesi buna bir örnektir. Aynı şekilde her iki yılda da Nisan sayısında, Kutlu Doğum Haftası münasebetiyle Hz. Muhammed'in üstün ahlakı ve tüm peygamberlerin önderi olduğu anlatılırken İslam'ın da diğer dinlerden üstün olduğu vurgulanmıştır. Buna karşılık, 2016 Ocak sayısında ise küresel bir tehdit olarak işlenen terör ve dünyada İslam imajını kirletmeye yönelik üretilen İslamafobi konusunun gündemi oluşturması nedeniyle dergide çoğulcu bir yaklaşım göze çarpmaktadır. Ancak 15 Temmuz olaylarının ardından, 2016 yılının Ağustos sayısından itibaren dergide çoğulculuğa karşı temkinli bir yaklaşım söz konusudur.

Araştırma kapsamında ele alınan Diyanet Aylık Dergi esas alındığında, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın diğer dinlere bakışının zaman içerisinde değişiklik gösterdiği görülmektedir. Dergi'de dinlerarası diyaloga genel olarak yer verilirken dini çoğulculuk hususunda dönem dönem çoğulcu mesajlar verilmiştir. Ancak 15 Temmuz 2016 sonrası dergilerde, yer yer dışlayıcı veya temkinli bir çoğulculukla birlikte kapsayıcı mesajlara geri dönmüş ve kapsayıcılıkla birlikte çoğulcu bir yaklaşım hâkim olmuştur.

⁷¹ Hasan Kamil Yılmaz, "Gelin Gönüller Yapalım", *Diyanet Aylık Dergi* 306 (2016), 8.

⁷² Kadir Özköse, "Gelin Canlar Bir Olalım", *Diyanet Aylık Dergi* 306 (2016), 21-23.

⁷³ Ali Aygün, "İftarlık Atom", *Diyanet Aylık Dergi* 306 (2016), 56.

⁷⁴ Ali Bardakoğlu, "Dini Değerlerin Buharlaşması", *Diyanet Aylık Dergi* 309 (2016), 8.

Araştırma kapsamında 1999 ve 2016 yıllarında yayımlanan Diyanet Aylık Dergileri incelenmiştir. Gelecek çalışmalarda ise farklı yıllarda yayımlanan Diyanet Aylık Dergileri de çalışma konusu olabilir. Ayrıca, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın süreli yayınlar aracılığıyla halka dini çoğulculuk konusunda bilgi sunması, din eğitimi açısından önemli bir tartışma konusu olarak ele alınabilir.

KAYNAKÇA

- Abul, Lamia Levent. "Söyleşi". *Diyanet Aylık Dergi* 304 (2016).
- Akdemir, Ömer. "Haberler". *Diyanet Aylık Dergi* 104 (1999).
- Aksoy, Mehmet. *Şeyhülislamlıktan Bugüne*. Köln: Önel Yayınevi, 1998.
- Akyıldız, Ali. "Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 39/7-8. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Altaş, Nurullah. *Çokkültürlülük ve Din Eğitimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2003.
- Arslan, Ahmet - Yıldırım, Ali. "Haberler". *Diyanet Aylık Dergi* 97 (1999).
- Aslan, Adnan. "Batı Perspektifinde Dini Çoğulculuk Meselesi". *İslam Araştırmaları Dergisi* 2 (1998).
- Aydın, Mahmut. "Dinsel Şiddetin Meşrulaştırıcı Unsuru Olarak Hakikat Tekelciliği". *Diyanet Aylık Dergi* 301 (2016).
- Aydın, Mahmut. *Hristiyan, Yahudi ve Müslüman Perspektifinden Dinsel Çoğulculuk ve Mutlaklık İddiaları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005.
- Aydın, Muhammet Şevki - Osmanoğlu, Cemil. *Kültürlerarası Din Eğitimi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015.
- Aygün, Ali. "İftarlık Atom". *Diyanet Aylık Dergi* 306 (2016).
- Bardakoğlu, Ali. "Dini Değerlerin Buharlaşması". *Diyanet Aylık Dergi* 309 (2016).
- Baş, Mustafa. "Osmanlı Devleti Ve Azınlıklar". *Diyanet Aylık Dergi* 98 (1999).
- Bilgin Beyza. "Mezhepler ve Dinler Arası Eğitim ve İşbirliği". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (1999), 1-25.
- Çapçioğlu, İhsan. "Ümmetin Kuşatıcı Anlamını Yeniden Düşünmek". *Diyanet Aylık Dergi* 305 (2016).
- Çelebi Hatice Kübra. *Diyanet Aylık Dergi'nin İnanç Konuları Açısından Değerlendirilmesi*. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Çetinkaya, Bayram Ali. "İslam Medeniyetinin Temel Parametreleri". *Diyanet Aylık Dergi* 302 (2016).
- Erbaş, Muammer. "Din Mühendisliğine Karşı Sırat-ı Müstakim". *Diyanet Aylık Dergi* 309 (2016).
- Esen, Bilal. "İslam'ın Barış Çağrısını İtibarsızlaştırma Çabaları". *Diyanet Aylık Dergi* 301 (2016).
- Görmez, Mehmet. "15 Temmuz Darbe Girişimi ve Din İstismarına Karşı Birlik, Dayanışma ve Gelecek Perspektifi". *Diyanet Aylık Dergi* 308 (2016).
- Görmez, Mehmet. "Hz. İbrahim'n Milleti, Hz. Muhammed'in Ümmeti". *Diyanet Aylık Dergi* 305 (2016).
- Görmez, Mehmet. "Yitik Medeniyetlerimiz ve İslam Medeniyetinin Yeniden İhyası". *Diyanet Aylık Dergi* 302 (2016).
- Hick, John. *İnançların Gökkuşluğu*. çev. Mahmut Aydın. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.

- Hutbe-2. "Misyonerlik Faaliyetleri". *Diyanet Aylık Dergi* 100 (1999).
- Hutbe-2. "Peygamberlik Hz. Muhammed ile Sona Ermıştır". *Diyanet Aylık Dergi* 98 (1999).
- Kavşut, M. Cüneyt. "İnsan, Toplumsal Kurallar ve Beşeri İlişkiler". *Diyanet Aylık Dergi* 103 (1999).
- Kaymakcan, Recep. *Çokkültürlülük: Eğitim, Kültür ve Din Eğitimi*. İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi, 2006.
- Kılıç, Mustafa. "Misyonerlik Faaliyetleri ve Karşı Faaliyetler". *Diyanet Aylık Dergi* 106 (1999).
- Köylü, Mustafa. *Dinler Arası Diyalog*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2001.
- Kurt, Hafize Esra. *Diyanet Aylık Derginin Yetişkin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*. Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Mengüşoğlu, Takiyettin. *Felsefeye Giriş*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.
- Olgun, Hakan. "Diyanet'in Dinlerarası Diyalog Algısı". *Milel ve Nihal* 6/2 (Haziran 2009).
- Onay, Ahmet. "Diyanet Aylık Dergi Anketi". *Diyanet Aylık Dergi* 13 (2004), 62.
- Özdemirci, Harun. "Yeni Yayın Dönemi". *Diyanet Aylık Dergi* 97 (1999), 4.
- Özköse, Kadir. "Gelin Canlar Bir Olalım". *Diyanet Aylık Dergi* 306 (2016).
- Özşahin, Lütfü. "Dinlerarası Diyalog Gerçekte Nedir". *Diyanet Aylık Dergi* 309 (2016).
- Öztürk, Hüseyin. "FETÖ Üzerine Bir Analiz". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15 Temmuz ve Türkiye Demokrasisi Özel Sayısı (15 Temmuz 2018), 181.
- Patton, Michael Quinn. *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. çev. Mesut Bütün - Selçuk Beşir Demir. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2018.
- Peterson, Michael - vd. *Akıl ve İnanç*. çev. Rahim Acar. İstanbul: Küre Yayınları, 2. Baskı., 2009.
- Polat, Hasan. *Diyanet Aylık ve Avrupa Dergilerinde Değişen Din Anlayışının Sosyolojik Analizi*. Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Röportaj. "Prof. Dr. Hayrani Altıntaş İle Yapılan Röportaj". *Diyanet Aylık Dergi* 100 (1999).
- Şentürk, Recep. "Yitik Medeniyet Bozulmalar, Çözümler ve Kayıplar". *Diyanet Aylık Dergi* 302 (2016).
- Tetik, Gaffar - vd. "Aydın Konusu". *Diyanet Aylık Dergi* 97 (1999).
- Tokat, Latif. "Dini Çoğulculuk Hangi Açıdan Mümkündür?" *Milel ve Nihal* 4/2, Mayıs-Ağustos (2007), 49-102.
- Turan, Mustafa. "İstanbul'un Fethinin Türk ve Dünya Tarihi Açısından Değerlendirilmesi". *Diyanet Aylık Dergi* 98 (1999).
- Ünal, Mehmet. "Vasat Ümmet Olabilmek". *Diyanet Aylık Dergi* 305 (2016).
- Vaaz Örneği. "Din ve Dinin Fert ve Toplum Hayatındaki Etkisi". *Diyanet Aylık Dergi* 105 (1999).
- Yaran, Cafer Sadık. *İslam ve Öteki*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001.
- Yazıcı, Seyfettin. *Temel Dini Bilgiler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 44. Basım, 2019.
- Yazoğlu, Ruhattin. *Dini Çoğulculuk Sorunu John Hick Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: İz Yayınları, 2007.
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin, 12. Basım, 2021.
- Yıldırım, Hasan. "Misyonerlik Dalgaları İslam'ın Sağlam Duvarlarına Çarpıp Durmaktadır". *Diyanet Aylık Dergi* 106 (1999).

Yılmaz, Hasan Kamil. "Gelin Gönüller Yapalım". *Diyanet Aylık Dergi* 306 (2016).

Yılmaz, Hasan Kamil. "Kesretten Vahdete Gelin Birlik Olalım". *Diyanet Aylık Dergi* 304 (2016).

Yılmaz, Mehmet Nuri. "Diyanet İşleri Başkanlığının Yetmiş Beşinci Yılı". *Diyanet Aylık Dergi* 99 (1999).

Yılmaz, Mehmet Nuri. "Kâinatın Efendisi'ni Anarken". *Diyanet Aylık Dergi* 100 (1999).

Yücel, İrfan. "Diyanet". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 9/455-460. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

"Din Şurası Olağanüstü Toplantı Kararları 3-4 Ağustos 2016". *Diyanet Aylık Dergi* 308 (2016).

Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun. 633 (22 Haziran 1965).

Şeri'ye ve Evkaf Vekaletinin Kaldırılması, Şeri'ye ve Evkaf Vekaletinin Kaldırılması. 429 (03 Mart 1924).

STRUCTURED ABSTRACT

There are many different religions in the world, both of divine origin, such as Islam, Christianity and Judaism, and of human origin, such as Buddhism, Hinduism and Shintoism; some of these religions are similar to each other, while others have no common characteristics. As such, it is challenging for everyone to find a common perception of religion. This situation raises some sociological and philosophical problems, such as living together with respect and peace in today's globalised world, being able to communicate with members of other religions about absolute truth without criticism or superiority, and eternal happiness, which is the most fundamental promise of religion. This is because each religion has its doctrine of truth and absolute salvation. Accordingly, people want to be able to access the promises of the religion they believe in and achieve absolute salvation. However, over time, several approaches have emerged among people regarding the members of other religions regarding truth and salvation. Today, three main attitudes are adopted in terms of religious pluralism. These are exclusivism, inclusivism and pluralism. Exclusivism defends the view that one's own belief is the only truth, while inclusivism, while accepting its own belief as the truest, argues that other forms of belief contain some truths and that some aspects of them need to be reformed and only in this way can they lead their adherents to absolute truth. Religious pluralism, on the other hand, seeks to analyse different competing religious traditions in terms of their conception and understanding of the one absolute truth. According to the pluralist approach, all religions are distinct reflections of the truth and are equivalent to each other in reaching the absolute truth. This research aims to analyse the approach of the Presidency of Religious Affairs within the framework of Diyanet Monthly Journal in the context of religious pluralism, which is also the field of study of religious education.

The Presidency of Religious Affairs is the only official institution serving in the field of religion since the establishment of the Republic, and it is a non-formal religious education institution. This organisation is primarily tasked with responding to the religious needs of believers in terms of faith, worship and morality, as well as maintaining and managing places of worship. Besides mosques and Qur'an courses, the Directorate of Religious Affairs provides services in hospitals, prisons, orphanages, nursing homes, etc. In addition, it provides services to the public through written and oral media. Therefore, the Presidency of Religious Affairs has a wide range of activities in the field of non-formal religious education for the public. In this study, the way of approaching the issues in the plan of thought and ideas of the religious education organisation, especially regarding different beliefs and cultures, will be discussed within the scope of Diyanet Monthly Magazine. When we look at the research on the Presidency of Religious Affairs, it is seen that most of the researches on the Presidency of Religious Affairs include topics such as the political situation of the Presidency since its establishment, the content of sermons and sermons it has published, and the evaluation of these contents in terms of hadiths and verses. It was determined within the framework of magazines that Diyanet Children's and Diyanet Family magazines were studied, especially in terms of religious

education and sociology. Still, *Diyanet Monthly Magazine* was the subject of only three master's theses. However, studies have yet to be conducted in the context of religious pluralism. With this research, the gap in religious pluralism will be tried to be filled, even if only a little.

The study aims to examine *Diyanet Monthly Journal*, one of the periodicals of the Presidency of Religious Affairs, in the context of religious pluralism. To realise this aim, document analysis design, one of the qualitative research methods, was used in the study.

Between 1999 and 2016, this research analysed the *Religious Monthly Journal of Religious Affairs* in the context of religious pluralism. As a result of this research, a general evaluation can be made; exclusionist, inclusionist and pluralist approaches were all found in the journals. However, it was determined that an inclusive approach was predominantly adopted in the journals. However, while an inclusive and partially exclusionary attitude was more prominent in 1999 journals, an inclusive approach is more common in 2016 journals. However, if we consider each journal individually, it is seen that in both years, some issues reflect an exclusionist approach, some an inclusive approach and some a more pluralist approach. The factor affecting this situation is the current social issues. This is because the current events of the month, which are of interest to religion and society, also constitute the main agenda of the magazine. For instance, the issues published every year in the month coinciding with the *Mawlid-i Nebi* week deal with issues related to the Prophet Muhammad, while the problems published in August and March deal with themes of heroism and victory. In addition, current events, terrorism, conscious use of technology and addiction are among the main themes of the magazine. *Religious Affairs Monthly Magazines* published in 1999 and 2016 were examined within the scope of the research. In the following studies, *Religious Affairs Monthly Magazines* published in different years could be the subject of study.